

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 2003, t. 36, z. 2, s. 550–553

Bentley Layton, A COPTIC GRAMMAR. WITH CHRESTOMATHY AND GLOSSARY. SAHIDIC DIALECT, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2000, 520 s. (Porta linguarum orientalium 20)

W 2000 r., nakładem wielce zasłużonego dla szerzenia znajomości języków orientalnych niemieckiego wydawnictwa Harrassowitz, ukazała się gramatyka języka koptyjskiego. Jej autorem jest amerykański uczony Bentley Layton, je-

den z najbardziej znanych współczesnych koptologów, autor wielu opracowań z dziedziny gramatyki tego języka, dyrektor Department of Religious Studies Uniwersytetu Yale, Connecticut.

Koptyjski stanowi ostatnią fazę rozwoju języka egipskiego, po hieroglifach, piśmie hieratycznym i demotycznym. Początek tego języka sięga I w. po Chrystusie, gdy Egipt ulegał stopniowemu procesowi hellenizacji. Szczególny rozkwit literatury koptyjskiej przypadł na wieki IV–VI. Wiązał się z rozwojem pism głównie o tematyce monastycznej. Pierwsze informacje o eremityzmie i cenobityzmie zachowały się w języku koptyjskim. Najazd Arabów, podbój Egiptu (642 r.) oraz islamizacja kraju przyczyniły się do zaniku koptyjskiego jako języka mówionego. Jak przypuszczają uczeni, ostatnie teksty pisane w tym języku pochodzą nawet z XIX w.

W języku koptyjskim możemy wyróżnić wiele dialektów, którymi posługiwano się w zależności o czasu i miejsca. Jednym z głównych dialektów używanym na południu Egiptu był dialekt saidzki. Nazwa pochodzi od arabskiego słowa „*Ša'id*”, znaczy „górnny”, a w szerszym znaczeniu „Górny Egipt”. Uczeni (A. Shisha Halevy, K. H. Kuhn i in.) uważają, iż w dialekcie saidzkim powstały główne dzieła literatury języka koptyjskiego. Dokładne poznanie i analiza tychże pism wymaga właściwego zrozumienia struktur gramatycznych. Profesor B. Layton starał się przybliżyć je współczesnemu czytelnikowi.

We wstępie autor przedstawił główny cel swojego opracowania; chce umożliwić chętnym poznanie zasad gramatyki dialektu saidzkiego. Przykłady ilustrujące poszczególne zjawiska gramatyczne zaczerpnął głównie z Biblii oraz pism monastycznych Szenutego z Atripe (ok. 348–466), najbardziej znanego autora piszącego w dialekcie saidzkim. B. Layton chciałby, aby jego gramatyka mogła służyć jako pomoc do pełnej edycji dzieł Szenutego, bowiem jeszcze niektóre oczekują na publikację.

W dalszej części opracowania (s. 1–4) autor umieścił krótką historię języka i literatury koptyjskiej. Szczególną uwagę poświęcił podziałowi na różne dialekty, ze szczególnym uwzględnieniem dialektu saidzkiego.

Podręcznik gramatyki języka koptyjskiego składa się z czterech głównych części.

Pierwsza nosi tytuł „Podstawowe części zdania i ich składnia” („*The Basic Components of the Sentence and their Syntax*”) – s. 11–126. Tę część B. Layton rozpoczął od najbardziej podstawowych składników zdania: fonemów, morfemów, sylab i alfabetu (s. 11–35). Następnie przedstawił rodzajniki, liczebniki, zaimki osobowe i wskazujące (s. 35–74). Szczególną uwagę poświęcił zjawisku rzeczownika (s. 75–105). Prócz rzeczowników pospolitych przedstawił charakterystyczne dla języka koptyjskiego rzeczowniki łączące się z zaimkiem sufigowanym. Wyodrębnił także inne części zdania, które łączą się z zaimkami osobowymi, przyjmując tzw. status pronominalis (s. 106–117). Odrębny podrozdział poświęcił takim przymiotnikom (s. 118–123). B. Layton szczególną uwagę zwrócił na czasowniki (s. 124–157). Wyodrębnił różne formy czasownika: infinitivus, stativus, imperativus oraz konstrukcje participium oraz ich przechodność i nieprzechodność. Zaakcentował rolę przyimków i przysłówków w zdaniach (s. 158–175), a także spójników (s. 176–184). Przedstawił również znaczenie wykrzyknika i form przeczących (s. 185–196).

Drużga część została opatrzona tytułem „Podstawowe wzory zdań i tryb rozkazujący” („*The Basic Clause Patterns and the Imperative*”) – s. 197–318. Na początku tejże części autor przedstawił poszczególne rodzaje zdań nominalnych:

zdania z zaimkiem osobowym nieokreślonym (s. 198–207), zdania delokutywne (s. 207–223) oraz zdania nominalne orzeczeniowe (s. 224–231). W dalszej części B. Layton obszernie analizował rodzaje zdań duratywnych i nieduratywnych (s. 233–290). Na koniec podał charakterystyczne cechy koptyjskiego imperatywu (s. 291–296), wyrażenia z sufiksem zaimkowym (s. 297–304) oraz wyrażenia przynależności i ich odmiany (s. 305–314).

Trzecią część podręcznika B. Layton zatytułował „Wzory zdań złożonych” („Complex Clause Patterning”) – s. 319–422. Na wstępie zajął się różnymi rodzajami zdań złożonych w dialekcie saidzkim i ich konwerterami. Przedstawił zdania poprzedzone partykułą względną (s. 324–334), zdania podrzędne okolicznikowe (s. 335–346), zdania w czasie przeszłym (s. 347–352) oraz zdania w tzw. czasach drugich, mające na celu podkreślenie, zaakcentowanie innej części zdania niż podmiot i orzeczenie (focalizing conversions, focal point) – s. 352–366. Wyróżnił zdania mające na celu podkreślenie znaczenia podmiotu, tzw. cleft sentence (s. 367–380). Zwrócił uwagę na rodzaje zdań egzytencjalnych (s. 381–390). Wyróżnił także różne formy tworzenia zdań podrzędnych czasowych (temporalis oraz infinitivus causativus) – s. 390–408, zdań warunkowych (s. 408–415), zdań celowych (s. 415–417), zdań zależnych porównawczych (s. 417–419). Na zakończenie tej części poddał analizie zdania występujące w tzw. mowie zależnej i niezależnej (s. 420–430).

W ostatniej części pod tytułem „Odniesienia czasu” („Time Reference”) B. Layton przedstawił system czasów koptyjskich (s. 443–453). Umieścił także przykładowe fragmenty tekstów zapisanych w dialekcie saidzkim, mające na celu egzemplifikację zjawisk gramatycznych. Zaczerpnął je z Biblii koptyjskiej oraz pism Szenutego z Atripe (s. 443–451). Pomocą w tłumaczeniu tekstów z chrestomatii jest stosowny słownik (s. 453–464).

Odszukanie odpowiednich zjawisk gramatycznych ułatwia ich indeks (s. 469–499). Na końcu gramatyki autor umieścił wykaz koptyjskich formantów gramatycznych (s. 501–520).

Należy zauważyć, iż każde omawiane zjawisko gramatyczne zilustrowane zostało licznymi przykładami z literatury koptyjskiej. Cel postawiony we wstępie B. Layton zrealizował celująco. Cytuje zarówno teksty ze Starego (Ksiąg Rodzaju, Wyjścia, Liczb, Kapłańskiej, Powtórzonego Prawa, Jozuego, Królów, Samuela, Mądrości, Przysłów, Jeremiasza), jak i Nowego Testamentu (Ewangelie oraz Listy św. Pawła do Rzymian, Koryntian, Galatów, Tesaloniczan, Filipian, Tymoteusza, Filemona). Poszczególnym fragmentom Pisma Świętego w języku koptyjskim przyporządkowywał wielokrotnie ich grecki oryginał. Ułatwić to może zrozumienie stopnia zależności koptyjskiego tłumacza i jego „wolności” translatorskiej. Na szczególną uwagę zasługują liczne cytaty z pism Szenutego z Atripe. Autor przedstawia przykłady z wszystkich obecnie opublikowanych dzieł Szenutego. Co więcej, ilustruje także zjawiska gramatyczne cytatami z dzieł niepublikowanych, m.in. manuskryptów z Bibliothéque nationale de France w Paryżu oraz manuskryptów (K series) w Österreichische Nationalbibliothek w Wiedniu. Wiele fragmentów pism Opatów Białego Klasztoru, które stanowiły dla tłumaczy swoiste *cruces filologorum*, stają się bardziej zrozumiałe i dostępne. B. Layton korzysta również z tekstów doktrynalnych Soboru Efeskiego (431 r.) oraz żywotów męczenników i świętych koptyjskich.

Książka posiada przejrzyste ukazane liczne wzory odmian poszczególnych form gramatycznych. Nagromadzenie bogactwa materiału leksykalnego wymaga

dość dokładnego przestudiowania wstępu, spisu treści i indeksu zjawisk gramatycznych, aby móc łatwo odnaleźć interesujące nas zagadnienie.

Niniejsza gramatyka stanowi najbardziej gruntowne przedstawienie i analizę zjawisk gramatycznych dialektu saidzkiego spośród dzieł powstałych w ostatnich latach. Zasluguje na tym większą uwagę, iż zawiera liczne przykłady z literatury koptyjskiej, ilustrujące omawiane zagadnienia. Gramatyka koptyjska B. Laytona może stanowić nieocenioną pomoc dla studentów języka koptyjskiego, tłumaczy tej niezbyt znanej szerszemu gronu literatury, a także dla wszystkich chętnych, którzy chcą poznać ostatnie stadium rozwoju języka egipskiego. I może przyczyni się do tego, co zamierzył B. Layton: przyspieszy edycję wszystkich dzieł klasyka tejże literatury – Szenutego z Atripe.

Ks. Roman Szmurło